

UDK 061.6
 Stručni članak
 Primljeno: 8. XI. 1991.

Institut za suvremenu povijest *

U povodu tridesete obljetnice

Prije trideset godina osnovan je u Zagrebu Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, koji je u travnju 1990. prerastao u Institut za suvremenu povijest. U prvom dijelu članka govori se o nastanku i razvoju Instituta od 1962. do 1990., s težištem na prikazu područja istraživanja i postignutim rezultatima, te o znanstvenom kadru. U drugom dijelu težište je postavljeno na pitanja perspektive Instituta za suvremenu povijest, poglavito organizacije znanstvenog rada i mogućnosti širenja istraživanja suvremene povijesti, te na istraživačke projekte i mjesto Instituta u organizacijskoj osnovi hrvatske historiografije.

Institut za suvremenu povijest (ISP) izrastao je iz Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske (IHRPH). Registracija nove ustanove obavljena je u travnju 1990.

Taj čin treba u prvom redu razumijevati kao logičan ishod dotadašnjeg razvoja IHRPH. Njegova je znanstvena djelatnost iz godine u godinu prelazila okvir koji bi se mogao očitovati u imenu, potvrđujući to programskom usmjerenošću, kadrovskom politikom i istraživačkim rezultatima.

NASTANAK I RAZVOJ IHRPH

Organizacija rada

IHRPH je osnovan 25. rujna 1961. godine. Bio je to prvi vidljiviji pokazatelj težnji da se istraživanje povijesti radničkog pokreta u Hrvatskoj postavi na znanstvenu osnovu. Međutim, ipak se od početka isticalo i zanimanje za proučavanje »osnovnih problema iz nacionalne i opće histo-

* Ovaj se prilog temelji na elaboratu »Institut za suvremenu povijest (razvojni projekt)«, lipanj 1990., i na prijedlozima za znanstveno-razvojno istraživanje Instituta, koji su u prosincu 1990. izrađeni za Ministarstvo znanosti, tehnologije i informatike Republike Hrvatske.

rije«. U skladu s tim intencijama planirano je i podizanje znanstvenog i stručnog kadra. Prvi direktor Instituta i njegov utemeljitelj bio je dr. Franjo Tuđman (do 1967.), a nakon njega dr. Dušan Bilandžić (1967.—1969.), dr. Zlatko Čepo (1969.—1986.), dr. Zorica Stipetić (1986.—1991.). Danas je direktor Instituta dr. Mirko Valentić, koji je na tu dužnost izabran u srpnju 1991.

Institut se pojavio u vrijeme kada je stanje u historijskoj znanosti pokazivalo da u mnogo čemu treba praviti tek početne korake. Veoma se malo toga istraživalo, a još manje bilo istraženo, kada je riječ o suvremenoj povijesti, osobito u razdobljima od 1918. dalje. Utoliko je i shvatljivo da je Institut u svojoj tridesetogodišnjoj povijesti prošao dosta težak put izgradnje u znanstvenu ustanovu.

Planiranje znanstvenog rada započelo je u Institutu 1964. godine, kad su prvi put utvrđena područja istraživanja za svakog pojedinog suradnika. God. 1963. pokrenuta je periodična publikacija Instituta *Putovi revolucije* (izlazila do 1967.). Znanstveni je rad organiziran u nekoliko istraživačkih sekcija, od kojih su se četiri ustalile. One obuhvaćaju osnovna vremenska razdoblja: I. razdoblje do 1918.; II. razdoblje 1918.—1941.; III. razdoblje 1941.—1945.; IV. razdoblje nakon 1945. Usko je povezana s radom tih sekcija specijalizirana biblioteka. Poseban je odjel u Institutu njegov arhiv u kojemu se nalazi i prikuplja građa za suvremenu povijest (glavni se fondovi i zbirke odnose na dokumente iz povijesti radničkog pokreta između dva rata, pojedinih upravnih i policijskih ustanova 1918.—1941., KPH 1941.—1945., organa i ustanova partizanskog pokreta 1941.—1945., ustanova NDH i okupacijskog sistema, političkih organizacija nakon 1945.).

Od 1971. uslijedilo je planiranje znanstvenih zadataka u sklopu srednjoročnih planova, što je u mnogo čemu stabiliziralo znanstvenu politiku Instituta, od utvrđivanja i prihvaćanja znanstvenih projekata do uzdizanja i usmjerivanja znanstvenog kadra i rješavanja konstantno teških problema financiranja. Također je i funkcija Znanstvenog vijeća, uspostavljene ranije, s daljnjim razvojem imala sve značajniju ulogu.

Svakako je glavni rezultat proteklog razvoja Instituta bilo izrastanje generacije profesionalnih povjesničara znanstvenika, koji su u toku rada stjecali i odgovarajuće znanstvene kvalifikacije. To je i omogućilo Institutu da se bez zapreka odmah uključi u novi sustav organizacije znanstvenoistraživačke djelatnosti u Hrvatskoj, jer je mogao udovoljiti prilično rigoroznim zahtjevima Zakona o organizaciji znanstvenog rada, koji je donesen 1974. godine. Jednako je tako Institut pravodobno udovoljio i zahtjevima novog Zakona o organizaciji znanstvenoistraživačke djelatnosti 1984. godine.

IHRPH je tako izrastao u najveću ustanovu na području povijesnih znanosti u Hrvatskoj, postavši nosilac ili koordinator niza važnih projekata u fundamentalnim istraživanjima iz suvremene povijesti.

Područja istraživanja i rezultati

Rad na ostvarivanju istraživačkih projekata dao je veći broj znanstvenih rezultata, koji čine važan doprinos razvoju povijesne znanosti u Hrvatskoj i Jugoslaviji.

Kao što je istaknuto, težište istraživanja bilo je na povijesti radničkog pokreta, razumijevajući tu sintagmu u najširem smislu riječi. Istodobno se, međutim, težilo i proširivanju područja istraživanja u pravcu što opsežnijeg obuhvaćanja novije nacionalne povijesti. Bila je to spoznaja da se Institut mora opredijeliti za istraživačku paradigmu i način istraživanja kojega bi okosnica bila razvoj modernoga hrvatskog društva od sredine 19. stoljeća do suvremenosti. U metodološkom pogledu time se izražavala i težnja prema dosizanju zahtjeva socijalne povijesti, uz posebne zadatke političke, ekonomske i kulturne historije. U tom je smislu koncipiran i *Časopis za suvremenu povijest*, pokrenut 1969., te Zbornik radova *Povijesni prilozi*, koji izlazi od 1982.

Istraživanja koja se odnose na razdoblje do 1918. pokazuju da se od početka razvijalo zanimanje za više tematskih područja: problemi gospodarskog razvoja; političke stranke; Hrvatsko-slavonska Vojna krajina u završnoj etapi — do sjedinjenja s banskom Hrvatskom; povijest Gradišćanskih Hrvata; Napredna omladina; povijest radničkog pokreta od njegovih početaka do transformacije u prvom svjetskom ratu i neposrednom poslijeratnom vremenu; aspekti kulturne povijesti.

Težište istraživanja razdoblja 1918.—1941. bilo je na povijesti radničkog pokreta, ali se pokazivao i sve vidljiviji interes za druga tematska područja: gospodarski razvoj; društveni slojevi i skupine; političke stranke i pokreti; uloga katoličke crkve u društvenom životu.

Kada je riječ o istraživanju razdoblja 1941.—1945., težište je bilo na povijesti partizanskog pokreta i antifašističke borbe, ali je odmah od početka pokazan i širi interes. Naglašena dinamičnost povijesnih procesa u tom razdoblju, te njihova velika prožetost i međuovisnost, upućivali su na potrebu njihova komplementarnog obuhvaćanja: Nezavisna Država Hrvatska; Hrvatska seljačka stranka; politika okupacijskih sila; četnički pokret; zapadni saveznici i antifašistička borba u Hrvatskoj.

Istraživanja poslijeratnog razdoblja, tj. od 1945. dalje, bila su usredotočena na ulogu političkih organizacija i ustanova vladajućeg poretka u Hrvatskoj.

Tako organizirana istraživanja dala su i brojne više ili manje vrijedne znanstvene rezultate, koji su obogatili povijesnu znanost u Hrvatskoj. Ti se rezultati ogledaju u većem broju monografija, opsežnijih studija ili pak sintetskih tekstova, te u drugim mnogobrojnim i raznovrsnim znanstvenim i stručnim prilogima (rasprave i članci, znanstveni izvještaji i kritičke analize, građa, elaborati, kronologije, bibliografije).

Iako je u izdanju IHRPH objavljen niz edicija, ipak izdavačka djelatnost nije ni blizu bila adekvatna postignutim istraživačkim rezultatima. Trajna financijska oskudica utjecala je da ti rezultati ugledaju svjetlo dana poglavito u izdanjima drugih izdavačkih kuća. Institut je ulagao i sada ulaže maksimalne napore da održi svoje periodične publikacije.

Znanstveni kadar

Prikazani istraživački rad Instituta omogućio je i prilično uspješno uzdizanje znanstvenog kadra. Dosta rana orijentacija da se znanstveni zadaci mladih suradnika, tj. pripravnika i asistenata, po mogućnosti što adekvatnije povezuju i s ostvarenjem njihove znanstvene kvalifikacije, pokazala se u mnogo čemu vrijednom. U tom pogledu svakako je imao važnu ulogu postdiplomski studij koji su pojedini suradnici Instituta polazili i polaze na Filozofskom fakultetu, Pravnom fakultetu, Fakultetu političkih nauka i Ekonomskom fakultetu. Stjecanje statusa magistra na osnovi uspješno obranjene teme iz područja istraživanja koja su planirana u Institutu pokazalo se kao put koji treba sve više njegovati. Bio je to ujedno i dobar poticaj pojedinaca da nastave s izradom doktorskih disertacija. Glavnina znanstvenog kadra u Institutu uzdigla se na takvoj organizaciji rada. U njemu se formirao i niz znanstvenika koji su napustili Institut i nastavili karijeru kao sveučilišni nastavnici ili poznati stručnjaci i javni radnici na drugim područjima i mjestima.

PERSPEKTIVE INSTITUTA ZA SUVREMENU POVIJEST

Širenje istraživanja suvremene povijesti

Već od 70-ih godina prekinula se u Hrvatskoj svojevrsna »ahistorijska« socijalna klima, a osamdesete godine posvjedočile su trajan rast zanimanja za povijesne teme, i one neistražene i one koje zahtijevaju bolju dokumentiranost ili reinterpetaciju. Što se, pak, tiče metodoloških problema u historiografiji, u posljednjih je desetak godina očita sve naglašenija sklonost socijalno-historijskom pristupu.

U vezi s tim tendencijama Institut za suvremenu povijest ima dvojaki zadatak: prvo, da produbljuje i metodološki osuvremenjuje znanstveno istraživanje suvremene hrvatske povijesti, i, drugo, da svojim istraživačkim rezultatima i drugim oblicima komunikacije s javnošću potiče javnost da se više zanima i služi autentičnom historiografskom literaturom, odnosno spoznajama o cjelini društvenih procesa u oblikovanju moderne Hrvatske od 1848. godine do najnovijih dana.

Polazeći od dosadašnjih rezultata i spoznaja hrvatske historiografije, a i vlastitih istraživanja, osnovni pravci istraživačkog rada Instituta usmjereni su na povijest Hrvatske druge polovice 19. i na 20. stoljeće, tj. na razdoblje stvaranja i razvoja modernoga hrvatskog društva. To znači da će se najveći dio istraživačkih zadataka odnositi na teritorij Republike Hrvatske, ali se neće i zatvarati u njega. Naprotiv, zanimanje za povijest hrvatskog naroda povezano je s cjelinom njegova etničkog teritorija. Zatim, bitan utjecaj širega povijesnog ambijenta, dakle civilizacijskog i političkog okruženja, nameće potrebu istraživanja međuodnosa Hrvatske, Austrije i Ugarske, odnosno, Austro-Ugarske, Jugoslavije, Balkana, mediteranskog bazena i Europe, zatim položaja Hrvatske izme-

đu dva poslijeratna vojno-politička bloka, na razmeđu Sjevera i Juga te u sklopu najnovijih dubokih promjena koje se zbivaju na istočnim europskim prostorima.

U sklopu tako zacrtanih temeljnih pravaca istraživačkog rada u Institutu rješavat će se i pojedini složeni konceptijski i metodološki problemi. Među njima valja istaći polaznu činjenicu povijesne rascjepkanosti hrvatskih zemalja i postojanje različitih društvenih sistema i tipova društava u trenutku oblikovanja modernoga građanskog društva na tlu Hrvatske, te u daljnjim etapama njegova povijesnog razvoja do svršetka drugoga svjetskog rata. Uz središnje pokretačke snage na toj osnovi, također i različite društvene i političke strukture u hrvatskim pokrajinama, s različitim ritmovima i problemima nacionalne integracije, zahtijevaju poseban pristup i analizu jezgara nacionalne svijesti, odnosno, nacionalne ideologije. Suprotan se problem, pak, javlja u najnovijoj, poslijeratnoj povijesti Hrvatske. Najvažnija pitanja socijalne historije toga razdoblja pokrivaju širok raspon, od ubrzane industrijalizacije i urbanizacije hrvatskog društva do problema ostvarivanja državnosti, suvereniteta i nacionalnog samoodređenja, odnosno preobrazbe iz totalitarnog režima i partijske države u civilno demokratsko društvo i pravnu državu. Riječ je o osposobljavanju hrvatskog društva i o njegovoj spremnosti da se ravnopravno uključi u zajednicu europskih država i naroda. Svjedoci smo da taj proces ne može zaustaviti ni tako velika i zastrašujuća ratna agresija koja se danas sručila na Republiku Hrvatsku. Ta agresija već danas privlači zanimanje kao značajna povijesna tema.

Istraživački projekti i znanstveni kadar

U skladu s novom koncepcijom znanstveno-razvojnog istraživanja, koju je potkraj 1990. utemeljilo Ministarstvo znanosti, tehnologije i informatike Republike Hrvatske, ISP je za naredno srednjoročno razdoblje organizirao svoju djelatnost na osnovi ovih posebnih znanstvenih projekata:

1. Vojna krajina — građa i studije (od XVI. st. do sjedinjenja 1881.) (Broj: 6-02-100).
2. Društveni slojevi i vjerske zajednice 1848.—1918. (Broj: 6-02-099).
3. Proturječnosti hrvatskog društva u Kraljevini SHS (Broj: 6-02-098).
4. Ljudski gubici Hrvatske u drugom svjetskom ratu (Broj: 6-02-101).
5. Uspostava partijskog monopola u Hrvatskoj 1945.—1952. (Broj: 6-02-102).
6. »Hrvatsko pitanje« u vanjskoj politici Nove Jugoslavije 1943.—1948. (Broj: 6-02-249).

Ostvarivanje tih projekata rezultirat će nastankom niza monografija i drugih izvornih znanstvenih radova, te edicija povijesne građe.

U navedene projekte uključeni su svi znanstvenici ISP, koji čine manje istraživačke timove. Znanstvena zajednica ISP broji danas 29 znanstvenih radnika. S obzirom na znanstvene kvalifikacije i zvanja struktura im je ovakva: 4 znanstvena savjetnika, 4 viša znanstvena suradnika,

3 znanstvena suradnika, 11 znanstvenih asistenata, 3 istraživača-suradnika, 2 mlada istraživača, 1 viši stručni suradnik. Od toga je 12 suradnika s doktoratom znanosti, a 7 s magisterijem znanosti. Uz suradnike ISP, u rad na navedenim projektima uključeno je desetak vanjskih suradnika.

ISP i organizacijska osnova hrvatske historiografije

Napori koji su od početka 1960-ih godina uloženi u organizaciju znanstvenog rada iz novije nacionalne povijesti omogućili su izrastanje novih kadrova, što danas objektivno olakšava institucijsku specijalizaciju, koja je već poodavno provedena u susjednim zemljama. Prema tome, osnivačem Instituta za suvremenu povijest zaokružuje se, uglavnom, organizacijska osnova hrvatske historiografije. Ona danas ima glavne nosioce u tri središnja instituta: Institutu za suvremenu povijest; Zavodu za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu; Zavodu za povijesne znanosti HAZU.

Povijest hrvatskog naroda od ranoga srednjeg vijeka do najnovijih dana proučava se i u nekim znanstvenim institucijama izvan Zagreba, napose u manjim istraživačkim centrima HAZU.

Polazeći od dosadašnje istraživačke podjele Zavod za povijesne znanosti HAZU bavio se pretežno ranijom povijesti do kraja XVIII. stoljeća. Zavod za hrvatsku povijest, oslanjajući se na potrebe sveučilišne nastave, pokazuje istraživački interes za sva razdoblja hrvatske povijesti. Institut za suvremenu povijest, polazeći pak od svoga razvojnog projekta, organizira istraživanja moderne Hrvatske XIX. i XX. stoljeća. Gledano isključivo institucijski, može se reći da je organizacija osnova hrvatske historiografije u ovoj etapi do kraja izgrađena. Međutim, povijesna znanost još uvijek vidljivo oskudijeva u kadrovima, a nedostaje joj adekvatniji prostor, oprema i međusobna radna i programska integracija, napose kada je riječ o dugoročnim istraživačkim projektima.

Usporedo s procesom preobrazbe IHRPH u Institut za suvremenu povijest sazreli su uvjeti da se arhiv odvoji od novog Instituta i integrira s Arhivom Hrvatske. Tako će se prikupljena građa — nastala izdvajanjem iz cjeline povijesnih izvora — ponovo inkorporirati u tu cjelinu.

Zahvaljujući izloženom razvojnog projektu Institut za suvremenu povijest otvoren je za suradnju sa svim ustanovama povijesne znanosti. Riječ je o spremnosti za sve oblike suradnje, uključujući i integraciju u jedan zajednički institut za hrvatsku povijest ukoliko bi to ujedinjavanje moglo unaprijediti proučavanje nacionalne povijesti.

SUMMARY

INSTITUTE OF CONTEMPORARY HISTORY

Thirtieth Anniversary

The Institute of Contemporary History grew out of the Institute of Workers Movement History of Croatia, which was founded in September, 1961 in Zagreb. The new Institute was registered as a scientific institution in April, 1990.

The first section of the article deals with the creation and development of the Institute from 1962 to 1990. The emphasis is on research areas, achieved results, and education of scholarly personnel. The second section deals with future plans of the Institute of Contemporary History. The possibility of research expansion of contemporary history, i. e., from mid-19th cent. to present, as well as the organization of scholarly work is explored. Today, the Institute has organized its research in six projects: 1. Military Border — documents and studies (from 16th cent. to 1881); 2. Social strata and religious communities 1848—1918; 3. Contradictions of Croat society in the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes; 4. Human loss of Croatia during the World War II; 5. Establishment of Party monopoly in Croatia 1945—1952; 6. »Croatian Question« in Foreign Policy of new Yugoslavia 1943—1948. Twenty nine scholars and a dozen of external contributors are gathered around these projects.